

ӘОЖ 811.512.122; МҒТАР 16.01.45

<https://doi.org/10.47526/2025-3/2664-0686.264>**Б.С. БЕЙСЕНБАЕВА¹, А.Қ. РАУАНДИНА², Г.Қ. ЖЫЛҚЫБАЙ³**¹*PhD докторант, Қожжа Ахмет Ясауи ат. Халықаралық қазақ-түрік университеті
(Қазақстан, Түркістан қ.), e-mail: bbs7682@mail.ru*²*педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор
Абай ат. Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(Қазақстан, Алматы қ.), e-mail: aitzhamal@bk.ru*³*филология ғылымдарының кандидаты, доцент
Қожжа Ахмет Ясауи ат. Халықаралық қазақ-түрік университеті
(Қазақстан, Түркістан қ.), e-mail: zakiton24@mail.ru*

МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ МОНОЛОГТІК СӨЙЛЕУ МӘДЕНИЕТІН ДАМУ

Аңдатпа. Сөз мәдениеті – жеке адамның мәдениетінің маңызды бөліктерінің бірі. Бұл мақалада мектеп оқушыларының монологтік сөйлеу мәдениетін дамыту мәселесі көтерілген. Мақаланың мақсаты – мектеп оқушыларының монологтік сөйлеуін дамыту әдістемесінің тиімділігін анықтау және бағалау критерийлерін ұсыну. Зерттеу барысында теориялық, эмпирикалық және статистикалық әдістер қолданылды.

Монологтік сөйлеу – сөйлеушінің өз ойын, идеясын немесе алған білімі мен тәжірибесін үздіксіз айтылу арқылы білдіретін ауызша сөйлеу түрі. Монологтық сөйлеу қарым-қатынасқа сай тілдік құралдарды және ойды жеткізуде кейбір тілдік емес коммуникативтік құралдарын таңдап пайдалану дағдыларының болуын қарастырады. Мақалада монологтік сөйлеуді дамыту әдістемесі мен түрлі тәсілдері жан-жақты талданған. Монологтік сөйлеу дағдыларын бағалаудың негізгі және қосымша критерийлері ұсынылды. Ұпайлар әрбір критерий негізінде құрастырылған шкала бойынша нақтыланды. Ұсынылған бағалау критерийлері Шымкент қаласы «Жалын» мектебінде эксперимент ретінде қолданылды. Қарастырылып отырған эксперимент білім алушылардың монологтік сөйлеуін дамытуға бағытталған әдістеменің тиімділігін анықтауға арналды. Қазіргі білім беру үрдісінде сөйлеу әрекетінің дұрыс, сапалы жүргізілуі білім алушылардың психологиялық категориялардың қалыптасуына негізделеді. Әдістемелік экспериментке 9-сынып оқушыларынан үш эксперименттік топ жасақталып, барлығы 34 оқушы қатысты. Жүргізілген эксперимент ұсынылған әдістеменің тиімділігін растады.

Кілт сөздер: монолог, сөйлеу әдістемесі, бағалау критерийлері, оқушылар, әдістемелік эксперимент, сөйлеу дағдылары.

* Бізге дұрыс сілтеме жасаңыз:

Бейсенбаева Б.С., Рауандина А.Қ., Жылқыбай Г.Қ. Мектеп оқушыларының монологтік сөйлеу мәдениетін дамыту // *Ясауи университетінің хабаршысы*. – 2025. – №3 (137). – Б. 450–460. <https://doi.org/10.47526/2025-3/2664-0686.264>

*Cite us correctly:

Beisenbaeva B.S., Rauandina A.Q., Zhylqybai G.Q. Mektep oqushylarynyn monologtik soileu madenietin damytu [The Development of Monologue Speech Techniques for Schoolchildren] // *Iasaui universitetinin habarshysy*. – 2025. – №3 (137). – Б. 450–460. <https://doi.org/10.47526/2025-3/2664-0686.264>

Мақаланың редакцияға түскен күні 03.10.2024 / қабылданған күні 30.09.2025

B.S. Beisenbayeva¹, A.K. Rauandina², G.K. Zhylykbaibai³¹*PhD Doctoral Student, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University
(Kazakhstan, Turkistan), e-mail: bbs7682@mail.ru*²*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Abai Kazakh National Pedagogical University
(Kazakhstan, Almaty), e-mail: aitzhamal@bk.ru*³*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University
(Kazakhstan, Turkistan), e-mail: zakiton24@mail.ru*

The Development of Monologue Speech Techniques for Schoolchildren

Abstract. This article raises the problem of developing the culture of monologue speech of schoolchildren. The purpose of the article is to present the evaluation criteria related to checking the effectiveness of the monologue speech technique of schoolchildren. Theoretical, empirical and statistical research methods were used in writing the article. Various approaches to the methodology of monologue speech are comprehensively analyzed. Seven criteria were proposed for evaluating monologue speech skills, five basic and two additional ones. The scores were adjusted according to a scale compiled for each criterion. The proposed evaluation criteria were used in a methodological experiment conducted at secondary school “Zhalin” Shymkent city. The experiment in question is aimed at verifying the effectiveness of the developed methodology for teaching monologue to school-age students. Three experimental groups of 9th grade students were formed in the methodological experiment, a total of 34 students took part. The conducted experiment confirmed the effectiveness of the proposed technique.

Keywords: monologue, speech methodology, assessment criteria, students, methodical experiment, speech skills.

Б.С. Бейсенбаева¹, А.Қ. Рауандина², Г.К. Жылкыбай³¹*PhD докторант, Международнй казахско-турецкий университет им. Ходжи Ахмеда Ясави
(Казахстан, г. Туркестан), e-mail: bbs7682@mail.ru*²*кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор
Казахский национальный университет им. Абая
(Казахстан, г. Алматы), e-mail: aitzhamal@bk.ru*³*кандидат филологических наук, доцент
Международнй казахско-турецкий университет им. Ходжи Ахмеда Ясави
(Казахстан, г. Туркестан), e-mail: zakiton24@mail.ru*

Развитие методики монологической речи школьников

Аннотация. В этой статье поднимается проблема развития культуры монологической речи школьников. Цель статьи – представить критерии оценки, связанные с проверкой эффективности методики монологической речи школьников. При написании статьи использовались теоретические, эмпирические и статистические методы исследования.

Монологическая речь – это форма устной речи, при которой говорящий выражает свои мысли, идеи или приобретенные знания и опыт посредством непрерывного произношения. Монологическая речь предусматривает наличие навыков выборочного использования языковых средств в общении и некоторых неязыковых коммуникативных средств в передаче мысли. Всесторонне проанализированы различные подходы к методике монологической речи. Было предложено семь критериев оценки навыков монологической речи: пять основных и два дополнительных. Баллы уточнялись по шкале, составленной по каждому

критерию. Предложенные критерии оценки были использованы в методическом эксперименте, проведенном в школе «Жалын» г. Шымкент. Рассматриваемый эксперимент направлен на проверку эффективности разработанной методики обучения учащихся школьного возраста монологическому произведению. В рамках методического эксперимента были сформированы три экспериментальные группы из учащихся 9 классов, всего приняли участие 34 учащихся. Проведенный эксперимент подтвердил эффективность предложенной методики.

Ключевые слова: монолог, методика речи, критерии оценивания, учащиеся, методический эксперимент, речевые навыки.

Кіріспе

Қазіргі білім беру жүйесінде оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігінің бір көрсеткіші болып табылатын монологиялық сөйлеу мәдениетін дамыту өзекті мәселе. Түрлі ортада және күнделікті өмірде өзара әрекеттесу барысында оқушылардың дұрыс сөйлеуі, өз ойын ауызша жүйелі әрі сауатты жеткізе білуі олардың қоғамға етене араласуына жол ашатыны сөзсіз. Тілдің міндеті – ақылдың аңдауын аңдағанынша, қиялдың меңзеуін меңзегенінше, көңілдің түюін түйгенінше айтуға жарау. Мұның бәріне жұмсай білетін адамы табылса, тіл шама қадырынша жарайды [1, 10-б.]. Көптеген білім беру орындары тілдік сауаттылықтың маңызды компоненттерінің бірі ретінде ауызша сөйлеуді дамытуды міндет етіп қойып отыр. Бұл білім беру бағдарламалары деңгейінде монологиялық сөйлеу дағдыларын дамытуға басымдылық беретінін көрсетеді. Сайып келгенде, оқушылардың монологиялық сөйлеу мәдениетін дамыту тек табысты оқу үшін ғана емес, сонымен қатар олардың қоғамға бейімделуі және болашақта қол жеткізетін кәсіби жетістіктері үшін де маңызды. Тіл – тек қатынас құралы емес, ол эстетикалық та құрал. Тіл адамдарға бір-бірімен түсінісіп қою үшін ғана емес, әсемдік дүниені сезіну үшін де қажет, демек, тіл арқылы бір-бірімізге жақсы әсер ету де көзделетіндіктен, экспрессиясы күшті сөздерді таңдау, сөйлемдерді әсерлі етіп құрастыру, яғни тілдік көріктеу құралдарын танып дұрыс жұмсау да тіл мәдениетінің бір пұшпағын құрайды [2, 6-б.]. Бұл айналасымен дұрыс қарым-қатынас жасау және өзінің қажеттілігін қамтамасыз ету үшін қажетті дағдылар жиынтығын қалыптастыруға ықпал етеді. Оқудың алғашқы кезеңінде монологтық сөйлеудің негізін қалыптастыруға келетін болсақ, монологтық іскерлікке түс, өлшем, пішін атауға болатын заттарды сипаттау, олар туралы әңгімелеу және т.б. кіргізуге болады [3, 84-б.].

Дегенмен, Қазақстандағы жалпы орта білім беретін мектептердің 9-сыныпқа арналған оқу жоспарындағы «Қазақ тілі» пәнін оқытуға бөлінген уақыт аптасына екі академиялық сағатты құрайды, бұл тілдік құзыреттілік деңгейіне жету үшін жеткіліксіз. Қазіргі білім беру бағдарламасында мектептегі білім беру процесіне, оның әдіснамалық әдістеріне қатаң талаптар қойылады. Соған байланысты лингвист-практиктердің негізгі міндеті – тілдік экспрессияға қабілетті коммуникативті тұлғаны қалыптастырудың жаңа тәсілдері мен оқыту әдістерін іздеу [4, 66-б.]. Демек, білім беруде оқушыларды монологтік сөйлеуге тәрбиелеудің жаңа бағыттарын анықтау және оқыту процесін жеңілдететін жаңа әдістемелерді әзірлеу қажеттігі туындайды. Бұл орайда, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды, соның ішінде подкастинг әдісін қолдану арқылы нәтижеге жетудің мүмкіндігі зор. Сөйлесім әрекетінің бір құрауышы болып саналатын айтылым монологтік сөзбен толық сәйкес келеді. Сондықтан айтылым мәдениеті мәселесін тек диалогтік тұрғыдан емес, монологтік сөйлеу мәдениетімен барабар деп қараған ләзім [5, 43-б.].

Тіл білімінің ірі ғалымдарының бірі В.В. Виноградов өз еңбектерінде: «монологтік сөйлеу формаларын еркін меңгерудің өзі өнер» – деп тұжырымдаған [6, 19-б.]. Оқушылардың монологтік сөйлеу құзыреттілігін бағалаудың критерийлері белгіленіп,

ұсынылған оқыту әдістемелерінің тиімділігі анықталады. Лингвист ғалым Ж. Дәулетбекова қазіргі ғылымда сөздің қатысымдық тұрғыда ұтымдылығын танытатын басты мәселе сөздің айтылу орнына қарай тыңдаушының жас және психологиялық ерекшелігін, оның әлеуметтік жағдайын, т.б. ескере отырып жүйеленуін алға тартады [7, 123-б.].

Бұл мақаланың мақсаты – 9-сынып оқушыларының монологтік сөйлеу құзіреттілігін бағалаудың критерийлерін ұсыну және құрастырылған әдістеменің тиімділігін тексеру үшін әрбір критерий бойынша ұпайларды бөлудің ерекшелігіне назар аудару.

Монологтік сөйлеу кезінде қарастыратын әдістемелерді әзірлеу мәселесін Gura (2006), Stanley (2006), Dudeney and Hockly (2007), Edirsingha, Salmon and Nie (2008), Kavaliauskienė and Anusienė (2009), Travis and Joseph (2009), Waragai, Ohta and Raindl (2010), Protazanova (2013), Sysoiev (2014), Qaddour (2017) және т.б. шетелдік ғалымдар қарастырған. Сөйлеу дағдыларын дамытуды жеңілдету құралы ретінде кез келген интернет пайдаланушысы жасаған және дүниежүзілік желіге жүктеген аудио немесе бейне файл таңдалды. Ғылыми еңбектердің молдығына, оқыту үрдісінде көптеген аудио немесе бейне файлды қолданып жатқандарына қарамастан, мектеп оқушыларының монологтік сөйлеуін мақсатты түрде дамыту әлі де болса өз деңгейінде қарастырылмай келеді. Әдістемені әзірлегеннен кейін монологтік сөйлеуді бағалаудың белгіленген критерийлері негізінде эксперимент жүргізу арқылы оның тиімділігін тексеру өте маңызды екенін де ескеру қажет.

Білім беру басқармасының орталықтарына арналған ESP ұлттық оқу «оқушылардың сөйлеу әрекеті келесі критерийлер бойынша бағаланады: ненің және қалай айтылғанының саны, сапасы, өзектілігі және ақпараттың анықтығы; қолданылатын тілдік құралдардың дәлдігі мен орындылығы; лексикалық және грамматикалық диапазон; логикалық реттілік; сөйлеу ұзақтығы; артикуляциялау, қажетті екпінді, ырғақты, интонацияны көрсету қабілеті». Ауызша сөйлеудің дамуын бағалау үшін тілдерді оқыту және бағалау бойынша жалпы еуропалық анықтамалық шеңбері келесі параметрлерді қолдануды ұсынады: «сөйлеу қарқыны, үйлесімділік, коммуникативті ниеттің жүзеге асуы, дәлдік, лексикалық диапазон, грамматикалық дәлдік».

Зерттеу әдістері мен материалдар

Зерттеу барысында теориялық, эмпирикалық және статистикалық әдістер қолданылды. Теориялық әдістер психологиялық, лингвистикалық және әдістемелік еңбектерді талдау, синтездеу және жүйелеуді қамтыды. Эмпирикалық әдістер педагогикалық бақылауды, эксперименттік оқытуды, экспериментке дейінгі және эксперименттен кейінгі бағалауды, алынған мәліметтерді өңдеуді қамтыды. Статистикалық әдістер құрастырылған әдістеменің тиімділігін дәлелдеу үшін алынған мәліметтерді одан әрі сапалық және сандық талдаумен математикалық статистика әдістерімен өңдеуді білдіреді.

Эксперимент Шымкент қаласы, Жалын мектебінде өтті. Әдістемелік экспериментке осы мектепте оқитын барлығы 34 оқушыдан құралған үш эксперименттік топ қатысты.

Эксперимент алдында барлық тәжірибелік топтарда құзыреттілік қалыптасу деңгейінің шамамен бірдей болуын қамтамасыз ету үшін Student's t-тесті (екі жұпталмаған үлгінің орташа нәтижелерін салыстыру үшін және F-тесті (бір-біріне ұқсастығын тексеру үшін дисперсия) пайдаланылды. Жалпы құрастырылған оқыту әдістемесінің тиімділігін тексеру үшін статистикалық критерий ϕ^* – Fisher z-трансформациясы қолданылды, ал әрбір эксперименттік топтағы әдістеменің тиімділігін тексеру үшін жұптық үлгілер үшін Student's t-тесті қолданылды. Әдістемелік эксперимент барысында әрбір эксперименттік топта әртүрлі әдіснама нұсқалары ұсынылғандықтан, ең тиімдісін анықтау үшін Fisher z түрлендіруі қолданылды.

Әдістемелік эксперимент пәннің мазмұны арқылы тігінен әрі көлденеңінен де көрініс тапты. Эксперименттің вертикальды сипаты монологтік шығармада оқушылардың

коммуникативтік құзыреттіліктерінің қалыптасу деңгейі эксперименталды оқытуға дейін және одан кейін бағаланатынын білдіреді. Эксперименттің көлденең сипаты ең тиімді әдістеме нұсқасын шығаруды талап етеді. Әдістемелік эксперименттің мақсатын жүзеге асыру үшін келесі қадамдарды орындау қажет: монологтік сөйлеуді бағалау критерийлерін құру; экспериментке дейінгі және эксперименттен кейін эксперименталды бағалауды жүргізу; эксперимент барысында алынған мәліметтерді өңдеу, нәтижелерді талдау және қорытынды жасау.

Талдау мен нәтижелер

Қолданыстағы тәжірибеге және қолданыстағы ережелер мен стандарттарға қатысты бағалау критерийлерінің санын шектеу бойынша ұсыныстарды ескере отырып, 9-сынып оқушыларының монологтік сөйлеу дағдыларын бағалаудың жеті критерийі (бес негізгі критерий және екі қосымша) ұсынылды. Критерийлер, сондай-ақ әрбір критерий бойынша ұпайларды бөлу 1-кестеде көрсетілген.

1-кесте – Монологтік сөйлеу дағдыларын бағалау критерийлері бойынша ұпайларды бөлу

№	Сөйлеу дағдыларын бағалау критерийлері	Максималды ұпай
1	Оқушының бойындағы коммуникативтіліктің өзектілігі	20
2	Сөйлеудің құрылымдық толықтығы	15
3	Қолданылатын кәсіби терминологияның сәйкестігі	15
4	Тілдің дәлдігі	15
5	Сөйлемдерді құрап айтудағы үйлесімділік	15
6	Сөйлеу жылдамдығы	10
7	Сөйлеу ұзақтығы	10
Жалпы		100

Мектеп оқушыларының монологтік сөйлеуін бағалау кезінде кестеде көрсетілген критерийлер және әрбір критерий бойынша ұпайларды бөлу тәртібі жан-жақты тексеріледі.

Оқушының бойындағы коммуникативтіліктің өзектілігі:

- Сөйлеу тақырыппен сәйкес болуы керек;
- негізгі мәселелер кеңінен қамтылуы тиіс;
- кәсіби жағдаяттардың бірінде коммуникативті ниетті жүзеге асыру үшін талдау, рефлексия, негіздеу элементтерін қосу қажет.

Коммуникативті ниеттің өзектілігінің критерийі ауызша сөйлеуді бағалауда ең жоғары мәнге ие болуы керек. Бұл критерий бойынша 20 ұпай бөлінеді.

Ұпайларды критерий бойынша есептеу үшін оқушының бойындағы коммуникативтіліктің өзектілігі (CCIR) коэффициенті қолданылады. Келесі коэффициент $CCIR = A1/A2$ формуласы бойынша есептеледі, мұндағы A1 – коммуникативті ниетті білдіруге бағытталған сөйлемдер саны, A2 – сөйлеудегі сөйлемдердің жалпы саны. Критерий бойынша ұпайлар мына формула бойынша есептеледі: $PCIR = CCIR \times PMCIR$, мұндағы PCIR – оқушылар алған ұпайлар саны, PMCIR = 20 – көрсетілген критерий бойынша ұпайлардың максималды саны. Ұпайларды бөлу процедурасының мысалы 2-кестеде келтірілген.

2-кесте – Оқушының бойындағы коммуникативтіліктің өзектілігінің сәйкестік критерийі бойынша ұпайларды бөлу

CCIR	1	0,9	0,8	0,7	0,6	0,5	0,4	0,3	0,2	0,1
Ұпайлар	20	18	16	14	12	10	8	6	4	2

Сөйлеудің құрылымдық толықтығы

Монолог – күрделі процесс. Монолог бағалау, экспрессивті және ақпараттық қызметтерді атқарады [8, 105-б.]. Монологтің міндетті құрылымдық элементтері (кіріспе, негізгі бөлім және қорытынды) дәйекті түрде берілуі керек. Олар зерттеу проблемасының өзектілігін, негізгі ұғымдар мен фактілерді бекітуді, қарастырылып отырған мәселені шешуге қатысты ұсыныстарды қамтуы керек. Бөлінген мәселелер бойынша сөйлеу мәтінін микромәтіндерге бөлу өте маңызды. Сөйлеудің құрылымдық толықтығы критерийі бойынша бағалау процедурасы 3-кестеде келтірілген шкала бойынша жүзеге асырылады.

3-кесте – Сөйлеудің құрылымдық толықтығы критерийі бойынша бағалау шкаласы

Ұпайлар	Дескриптор
15 – 12	Сөйлеу құрылымына қойылатын талаптар толық көлемде орындалады.
11 – 8	Сөйлеу құрылымына қойылатын талаптар жеткілікті дәрежеде орындалады.
7 – 4	Сөйлеу құрылымына қойылатын талаптар жартылай орындалады.
3 – 0	Сөйлеу құрылымына қойылатын талаптар орындалмайды.

Қолданылатын кәсіби терминологияның сәйкестігі

Бұл критерий мектеп оқушыларының сөйлеуге деген ниетін жүзеге асыру үшін ғылыми және кәсіби терминдерді дұрыс қолдана білу қабілетін бағалауға бағытталған. Критерий бойынша ұпайларды есептеу үшін $CPT = B1/B2$ формуласы бойынша есептелетін қолданылатын кәсіби терминология коэффициентін (CPT) енгізу қажет, мұнда B1 – орынды қолданылатын кәсіби терминдер бар сөйлемдер саны, B2 сөйлеудегі сөйлемдердің жалпы саны. Критерий бойынша ұпайлар мына формула бойынша есептеледі: $PPT = CPT \times PMPT$, мұндағы PPT – мектеп оқушысы алған ұпай саны, PMPT = 15 – критерий бойынша ең көп ұпай саны. Ұпайларды бөлудің мысалы 4-кестеде келтірілген.

4-кесте – Қолданылатын критериалды кәсіби терминологияның сәйкестігі бойынша ұпайларды бөлу

CCIR	1	0,9	0,8	0,7	0,6	0,5	0,4	0,3	0,2	0,1
Ұпайлар	15	13,5	12	10,5	9	7,5	6	4,5	3	1,5

Тілдің дәлдігі

Қазақ тіл білімінде тілдік қатынас теориясын арнайы зерттеп, оны ғылыми негіздеген отандық ғалымдар сөйлесім әрекетінің өзін бес топқа жіктейді: тыңдалым, оқылым, айтылым, жазылым, тілдесім. Монологтік сөйлеу мәдениеті әуелі жазбаша дайындалып, ауызша сөйлеу барысында жүзеге асырылады [9, 251-б.]. Бұл монологтік сөйлеу әдістемесінде фонетикалық, лексикалық, грамматикалық құзыреттіліктерін жоғары деңгейде қалыптастыру деген сөз. Ол, атап айтқанда, күрделі синтаксистік құрылымдарды тиімді қолдана білуді, қазіргі қазақ тілінің фонетикалық, интонациялық нормаларын сақтауды қамтиды.

Ұпайларды критерий бойынша есептеу үшін тілдік құралдардың дәлдік коэффициентін (CALM) пайдалану керек. Коэффициент $CALM = C1/C2$ формуласы бойынша есептеледі, мұндағы C1 – қатесі бар сөз тіркестерінің саны, C2 – монологтағы сөйлемдердің жалпы саны. Критерий бойынша ұпайлар мына формула бойынша есептеледі: $PALM = CALM \times PMALM$, мұнда PALM – студент алған ұпайлар саны, PMALM = 15 – көрсетілген критерий бойынша ұпайлардың максималды саны. Ұпайларды бөлудің мысалы 5- кестеде келтірілген.

5-кесте – Тілдік құралдар критерийі дәлдігі бойынша ұпайларды бөлу

CCIR	1	0,9	0,8	0,7	0,6	0,5	0,4	0,3	0,2	0,1
Ұпайлар	15	13,5	12	10,5	9	7,5	6	4,5	3	1,5

Сөйлемдерді құрап айтудағы үйлесімділік

Мектеп оқушылары құрастырған монологтарды үйлесімділік тұрғысынан бағалай отырып, сөйлеудегі логикалық және құрылымдық элементтерді орналастырудың тиімділігін, себеп-салдар байланыстарын, бір тақырыптан екіншісіне күрт ауысулардың болмауын ескеру қажет.

Монологтік сөйлеу әдебін зерттеуші ғалымдарымыз ұсынған тәсілге сүйене отырып, сабақтастық дәрежесін бағалау кезінде оқушылардың сөйлеудің логикалық және құрылымдық тұтастығын сақтау үшін сәйкес үйлесімдік құралдарын белсенді және орынды қолдану дағдылары ескеріледі [10]. Қазақ тіл білімінде бірігудегі үздіксіздікті қамтамасыз ететін бірегей байланыстырушы құрал ретінде анықтайды: логикалық жүйелілік (уақыттық немесе кеңістіктік), белгілі бір мәлімдемелердің, фактілердің, әрекеттердің және оқиғалардың өзара тәуелділігі. Мәтіндегі сөйлемдер, фразалық бірліктер, абзацтар сияқты элементтердің ең алдымен бірігуі өлшенеді.

6-кестеде келтірілген шкала бойынша мектеп оқушыларының сөйлемдерді құрап айтудағы үйлесімділік критерийі бойынша ұпайларды бөлу ерекшеліктерін мұқият қарастырылған.

6-кесте – Когеренттілік және когезия критерийі бойынша ұпайларды бөлу

Үйлесімділік және сабақтастық	Үйлесімділік	Сөздер мен сөз тіркестерін байланыстыру
Ұпайлар	10	5
Ұпайлардың жалпы саны	15	

Критерий бойынша жалпы ұпай саны сәйкестік дәрежесі мен сөйлеуде қолданылған байланыстыратын сөздер мен сөз тіркестерінің ұпайларын қосу арқылы есептеледі.

Когеренттілік дәрежесі бойынша ұпайлар келесідей есептеледі:

10 - 9 Келісімділік дәрежесіне қойылатын талаптар толық көлемде орындалады;

8 - 6 Келісімділік дәрежесіне қойылатын талаптар жеткілікті дәрежеде орындалады;

5 - 3 Келісімділік дәрежесіне қойылатын талаптар жартылай орындалады;

2 - 0 Келісімділік дәрежесіне қойылатын талаптар орындалмайды.

Сөйлеуді байланыстыратын сөздер мен сөз тіркестерінің болуы бойынша бағалау үшін CL біріктіру коэффициенті қолданылады. Коэффициент мына формула бойынша есептеледі: $CL = N1/N$, мұндағы N1 – сөйлеуде қолданылатын байланыстырғыштардың саны, N – сөйлемдердің жалпы саны. CL когезия коэффициенті 7-кестеде берілген шкала бойынша ұпай түрінде көрсетіледі.

7-кесте – Байланыстырушы сөздер мен сөз тіркестерінің қолжетімділігі бойынша ұпайларды бөлу

CL	1	0,9-0,8	0,7-0,6	0,5-0,4	0,3-0,2	0,1-0
Ұпайлар	5	4	3	2	1	0

Сөйлеу жылдамдығы

Сөйлеу жылдамдығы реакция жылдамдығын анықтауға көмектеседі, бұл өз кезегінде сөйлеу операцияларын автоматтандыру дәрежесін көрсетеді. Сөйлеу жылдамдығы жеке болып табылады және оны кейбір ғалымдар екінші дәрежелі критерий деп атайды, бірақ ол коммуникативті ниетті жүзеге асырудың сәттілігіне айтарлықтай әсер етпейді.

Ғылыми деректерге сәйкес, кейбір адамдарда ана тілінде сөйлеушінің сөйлеу жылдамдығы секундына 3,16-5,33 буынды құрайды, ал келесі біреулерде ана тілінде сөйлеушінің сөйлеу жылдамдығы бойынша секундына 3,1-ден 5,4 буынға дейін ауытқиды. Бұл орта есеппен минутына 230 буынды құрайды. Сондықтан қазіргі лингвист ғалымдарымыздың зерттеу жүргізуі бойынша ұсынған тәсіл негізінде оқушылардың сөйлеуін көрсетілген критерий бойынша бағалай отырып, сөйлеу жылдамдығы минутына 125-130 буынды құрайтын норма ретінде қабылданады. Сөйлеу жылдамдығының критерийі бойынша ұпайларды есептеу 8-кестеде келтірілген шкала бойынша жүзеге асырылады.

Сөйлеу ұзақтығы

Монологтарды қарастырылып отырған критерий бойынша бағалай отырып, біз Скалкин ұсынған тәсілге сүйенеміз және үзінді сөйлеуге 4-6 толық сөйлемді, монологтік сөйлеу бірлігіне 7-12 сөйлемді, 13-20 сөйлемді - деп санаймыз. Кеңейтілген монолог. Критерий бойынша ұпайларды бөлу 8-кестеде келтірілген шкала бойынша жүзеге асырылады.

8-кесте – Сөйлеу ұзақтығы критерийі бойынша ұпайларды бөлу

Сөйлем саны	13 және одан көп	12-10	9-8	7-6	5-4
Ұпайлар	10	8	6	4	2

Мектеп оқушылары құрастырған монологтарды бағалау әдістемелік эксперимент жүргізу кезінде жоғарыда көрсетілген бағалау критерийлері бойынша жүргізілді. Эксперимент орта мектептің 9-сынып оқушыларының монологтік сөйлеуін ұсынылған оқыту әдістемесінің тиімділігін тексеруге бағытталған.

Эксперименттің вертикальды сипаты монологтік шығармада коммуникативтік құзыреттілік қалыптасу деңгейі эксперименталды оқытуға дейін және одан кейін бағаланатынын білдіреді. Эксперименттің көлденең сипаты ең тиімді әдістеме нұсқасын шығаруды талап етеді.

Эксперименттік оқытудың өзгермейтін жағдайлары монологтік сөйлеуді оқытудың мақсаты мен мазмұнын, экспериментке дейінгі және кейінгі бағалаудың мазмұнын, сөйлеуді бағалау критерийлерін, эксперименттік оқытудың ұзақтығын, қатысушылардың тізімін, экспериментаторды қамтиды.

Эксперименттің ауыспалы шарттары түсінілген аудио және бейне жазбадан ақпаратты ішінара және егжей-тегжейлі көрсету бойынша тапсырмалардың әртүрлі пайыздарын қамтиды. Семантикалық талдау тапсырмалары оқушылардың монологтік шығармаларына негіз болғандықтан, олардың үш топта бірдей бөлінуі болды. Осылайша, EG 1 – аудио және бейне жазбамен ақпаратты ішінара көрсету бойынша тапсырмалардың пайызы мазмұнды егжей-тегжейлі көрсету бойынша тапсырмалар пайызынан екі есе үлкен (корреляция 2:1). EG 2-де – ақпаратты ішінара көрсету бойынша тапсырмалардың пайызы мазмұнды егжей-

тегжейлі көрсету бойынша тапсырмалардың пайызына тең (корреляция 1:1). EG 3-те – мазмұнды егжей-тегжейлі көрсету бойынша тапсырмалардың пайызы ақпаратты ішінара көрсету бойынша тапсырмалардың пайызынан екі есе үлкен (корреляция 1:2).

Экспериментке дейінгі бағалау нәтижелері монологтік шығармада коммуникативтік құзыреттілік қалыптасу деңгейінің жеткіліксіздігін көрсетеді. Оқушылардың сөзі әрқашан тақырыппен сәйкес келе бермейді; проблеманы түсіндіру ауқымды болмады; проблемалық сұрақ жеткіліксіз болды және т.б. Жалпы 28 сағатқа созылған (14 сағаты сыныптан тыс сабақтарға арналған) эксперименттік оқыту алдын-ала әзірленген әдістеме арқылы жүргізілді. Оқушылар әдістеме бойынша тапсырмаларды орындауға әр сыныптың 45-50 минуттарын бөлді. Қалған уақытта оқу бағдарламасы бойынша жұмыс істеді. Эксперименттен кейінгі бағалаудың мақсаты эксперименталды оқытудан кейін мектеп оқушыларының монологтік шығармада коммуникативтік құзыреттіліктерінің қалыптасу дәрежесін анықтау болды. Экспериментке дейінгі және кейінгі бағалаулардың орташа нәтижелері 9- кестеде көрсетілген.

9-кесте – EG- 1, EG- 2, EG- 3 эксперименталды топтарындағы экспериментке дейінгі және эксперименттен кейінгі бағалаулардың орташа нәтижелері

Эксперименттік топтар	Монологтік өндірісті бағалау критерийлері бойынша нәтижелер, ұпаймен								
	Оқушының бойындағы коммуникативтіліктің өзектілігі	Құрылымдық толықтық	Қолданылатын кәсіби терминологияның жеткіліктілігі мен сәйкестігі	Тілдің дәлдігі	Сөйлемдерді құрап айтудағы үйлесімділік	Сөйлеу жылдамдығы	Сөйлеу ұзақтығы	Ұпай	Жетістік көрсеткіші
EG-1 Post-EA	15,64	11,36	11,00	10,18	11,45	8,73	8,36	76,73	0,77
EG-1 Pre-EA	11,36	8,45	8,64	7,18	7,00	7,55	7,64	57,82	0,58
Артылғаны	4,28	3	2,91	2,36	4,45	1,18	0,72	18,91	0,19
EG-2 Post-EA	16,3	12,2	11,8	11,9	12,2	8,5	8,9	81,8	0,82
EG-2 Pre-EA	12,8	8,5	8,2	7,5	8,2	7,5	7,3	60	0,6
Артылғаны	3,5	3,6	3,7	4,4	4	1	1,6	21,8	0,22
EG-3 Post-EA	16,92	13,38	12,54	12,15	12,08	8,85	8,85	84,77	0,85
EG-3 Pre-EA	14,08	8,23	8,54	7,77	8,38	7,15	6,92	61,08	0,61
Артылғаны	2,84	1,7	5,15	4	4,38	3,7	1,93	23,69	0,24
Ең жоғары ұпай	20	15	15	15	15	10	10	100	1

Кестеде аббревиатура қолданылады: EA – эксперименттік бағалау.

Алынған мәліметтер математикалық статистикалық әдістермен, сандық және сапалық талдаумен өңделді. Сандық талдау барлық эксперименттік топтар 0,7 және одан жоғары жетістік коэффициентіне жеткенін айтуға мүмкіндік берді. Жетістік коэффициенттерінің мәндерін салыстыру (экспериментке дейінгі және эксперименттен кейінгі бағалау) барлық эксперименттік топтарда айтарлықтай өскенін көрсетті: EG-1-де 0,19-ға, EG-2-де 0,22-ге, EG-3-те 0,24-ке өсті. Жетістік коэффициенті мәнінің максималды өсуі EG-3-те көрсетілді, бұл ұсынылған әдістеменің үшінші нұсқасының жоғары тиімділігін растады. Сапалық талдау

Қорытынды

ПАЙДАЛАНЫЛҖАН ӘДЭБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Байтұрсынов А. Әдебиет танытқыш. Зерттеу мен өлеңдер. – Алматы: Атамұра, 2003. – 208 б.
2. Сыздықова Р. Тілдік норма және оның қалыптануы (кодификациясы). – Алматы: Ел-шежіре, 2014. – 292 б.
3. Әшірәлі Г.Б. Бастауыш сынып оқушыларын диалогтік және монологтық сөйлеуге үйрету // Абылай хан атындағы қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті Хабаршысы. «Педагогика ғылымдары» сериясы. – 2020. – №3(58). Б. – 82–89. <https://doi.org/10.48371/PEDS.2020.58.3.011>
4. Belozeroва A.V., Nikolenko O.V., Lepikhova L.Y. Methods for schoolchildren speech-cognitive activity improving within the framework of textual authenticity // The European Proceedings of Social and Behavioural Sciences. – 2020. – Т. 96. – Р. 65–74.
5. Оразбаева Ф.Ш., Дәулетбекова Ж.Т. Коммуникативтік-прагматикалық парадигма: айтылым мәдениетін қалыптастырудың маңызы мен мүмкіндіктері // ҚазҰУ Хабаршысы. Филология сериясы. – 2021. – №3 (183). – Б. 40–49. <https://doi.org/10.26577/EJPh.2021.v183.i3.ph5>
6. Виноградов В.В. Проблемы русской стилистики. – М.: Высшая школа, 1981. – 320 с.
7. Дәулетбекова Ж.Т. Сөз мәдениеті – тілдік білім нәтижесі: монография. – Алматы: Ғылым мен білім интеграциясы институты, 2017. – 240 б.
8. Meirbekov A.K., Abuova G.U. Methods of Application of Logic-Communicative Supports for Teaching Speaking in English for Students of 6-7 Classes // Ясауи университетінің хабаршысы. – 2022. – №1 (123). – Б. 102–112. <https://doi.org/10.47526/2022-1/2664-0686.09>
9. Клычниязова Г.Н., Сырлыбаева Г.Т. Оқушылардың айтылым мәдениетін қалыптастырудың лингвистикалық аспектілері // Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы. – 2024. – №1. – Б. 248–261. <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2024-1.19>
10. Мороз Л.Н. Особенности развития навыков монологической речи у младших школьников на уроках русского языка // Молодой ученый. – 2022. – №5(400). – С. 400–402.

REFERENCES

1. Baitursynov A. Adebiet tanytqysh. Zertteu men olender [Literature guide. Research and poems]. – Almaty: Atamura, 2003. – 208 b. [in Kazakh]
2. Syzdyqova R. Tildik norma zhane onyn qalyptanuy (kodifikaciasy) [Language norm and its normalization (codification)]. – Almaty: El-shezhire, 2014. – 292 b. [in Kazakh]
3. Ashirali G.B. Bastauysh synyp oqushylaryn dialogtik zhane monologtyq soileuge uiretu [Teaching primary school students dialogic and monologue speech] // Abylai han atyndagy qazaq halyqaralyq

- qatynastar zhane alem tilderi universiteti Habarshysy. «Pedagogika gylymdary» seriasy. – 2020. – №3(58). B. – 82–89. <https://doi.org/10.48371/PEDS.2020.58.3.011> [in Kazakh]
4. Belozeroва A.V., Nikolenko O.V., Lepikhova L.Y. Methods for schoolchildren speech-cognitive activity improving within the framework of textual authenticity // The European Proceedings of Social and Behavioural Sciences. – 2020. – T. 96. – P. 65–74.
5. Orazbaeva F.Sh., Dauletbekova Zh.T. Kommunikativtik-pragmatikalyq paradigma: aitylym madenietin qalyptastyrudyn manyzy men mumkindikteri [Communicative-pragmatic paradigm: importance and opportunities for the formation of a culture of pronunciation] // QazUU Habarshysy. Filologia seriasy. – 2021. – №3 (183). – B. 40–49. <https://doi.org/10.26577/EJPh.2021.v183.i3.ph5> [in Kazakh]
6. Vinogradov V.V. Problemy russkoi stilistiki [Problems of Russian stylistics]. – M.: Vysshaia shkola, 1981. – 320 s. [in Russian]
7. Dauletbekova Zh.T. Soz madenieti – tildik bilim natizhesi: monografia [Word culture-the result of language education: monograph]. – Almaty: Gylym men bilim integraciasy instituty, 2017. – 240 b. [in Kazakh]
8. Meirbekov A.K., Abuova G.U. Methods of Application of Logic-Communicative Supports for Teaching Speaking in English for Students of 6-7 Classes // Iasau universitetinin habarshysy. – 2022. – №1 (123). – B. 102–112. <https://doi.org/10.47526/2022-1/2664-0686.09>
9. Klychniazova G.N., Syrlybaeva G.T. Oqushylardyn aitylym madenietin qalyptastyrudyn lingvistikalyq aspektleri [Linguistic aspects of the formation of students' pronunciation culture] // Eurazia gumanitarlyq institutynyn Habarshysy. – 2024. – №1. – B. 248–261. <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2024-1.19> [in Kazakh]
10. Moroz L.N. Osobennosti razvitiya navykov monologicheskoi rechi u mladshih shkolnikov na urokah russkogo iazyka [Features of the development of monologue speech skills in younger schoolchildren in Russian language lessons] // Molodoi uchenyi. – 2022. – №5(400). – S. 400–402. [in Russian]